

**ФОРМУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ВІЙСЬКОВИХ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ
ЗБАРАЗЬКИМ ПОВІТОМ В ПЕРІОД РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ СХІДНОЇ
ГАЛИЧНИНИ (СЕРПЕНЬ 1914– ЧЕРВЕНЬ 1915 РР.)**

Перша світова війна спалахнула внаслідок суперечностей ключових країн щодо потреби переділу світу. У цьому збройному протистоянні Російська імперія особливого значення надавала захопленню Західної України як факту «продовження справи Івана Калити». Початок бойових дій склався для останньої вдало: внаслідок успішного серпневого наступу захоплено Східну Галичину та Північну Буковину. Зі вступом російських військ на ці терени, здійснено спробу закріплення на нових територіях, у зв'язку з чим створено органи окупаційної адміністрації, розпочато введення нових порядків.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні особливостей формування адміністративних і військових органів Збараського повіту, їх компетенції та особливостей діяльності на початковому етапі існування.

Об'єктом дослідження виступає період російської окупації Західної України.

Предметом дослідження є процес формування адміністративних і військових органів в згаданій адміністративно-територіальній одиниці.

Метою, об'єктом і предметом дослідження обумовлені його завдання, зокрема:

- проаналізувати ступінь висвітлення обраної теми в історіографії;
- систематизувати доступні матеріали з цієї проблеми;
- з'ясувати характер російської окупації Східної Галичини;
- висвітлити процес формування адміністративно-військових органів Збараського повіту, їх компетенцію та особливості діяльності на початковому етапі існування.

Згадуваний період втілено в багатьох працях істориків, що стосуються існування на наших теренах Галицько-Буковинського генерал-губернаторства [2]. Проте майже не дослідженим є питання управління в менших адміністративно-територіальних одиницях, а саме губерніях, повітах і гмінах. У літературі останнє представлено окремими роботами, що стосуються загальних принципів діяльності російських органів управління та спробами дослідити особливості їх перебування в Західній Україні [1 – 7].

В умовах недостатньої історіографічної бази дослідження серйозного значення набувають першоджерела, збережені в архівах. Зокрема, йдеться про фонди Державного архіву Тернопільської області: фонд 322 «Канцелярія Тернопільського губернатора» [8; 9] та фонд 370 «Управління начальника Збараського повіту» [10 – 14]. Останні містять алфавітні списки чиновників, окремі відомості про діяльність органів управління. У цьому відношенні ключовим документом вважаємо виявлене нами «Временное положение объ управленіи областями Австро-Венгрии, занятыми по праву войны» (цитуються мовою оригіналу), що містить основоположні відомості про особливості керування захопленими територіями [10, арк. 90 – 95].

В управлінні краєм окупаційна влада опиралася передусім на власні кадри або «благонадійних» місцевих мешканців. Ключові посади в повітовому управлінні зайняли новоприбулі російські чиновники. Зокрема, йдеться про місце начальника повіту, судді повітового суду, більшість посад тимчасового штабу управління [5; 14]. Водночас незначні за компетенцією чини (начальник гміни, гмінні судді, окремі посади при тимчасовому штабі управління, повітовому суді) займали попередні австрійські кадри [8; 9; 13; 14].

В національному відношенні до останніх відносимо українців, поляків, євреїв та австрійців. Так, у магістраті м. Збараж перевагу бачимо в поляках, а в управліннях гмін – українців (русинів), що є результатом кількісної переваги в національному складі населених пунктів представників цих народів [8; 9; 13].

Серйозною хибою окупаційного управління (на рівні повітовому та гмінному) був низький рівень освіченості та моральних якостей чиновників, рекрутованих на території Російської імперії і місцевих кадрів [2, с. 248]. Наприклад, відомості про здобуту освіти знаходимо лише щодо окремих чиновників тимчасового штабу управління начальника повіту [2; 5; 13; 14].

Цікавими є фінансові розрахунки магістрату м. Збараж, що наводять нас на думку про крадіжку чиновниками державних грошей [8; 9]. Зокрема, йдеться про виділені на потреби калік та бідняків гроші, сума яких склала на той час 11034 карбованці (далі – крб.), що в декілька раз перевищує інші поточні витрати цього органу [8, арк. 30 зв.].

Мовою діловодства була російська. Водночас, це не було закріплено законодавчо, а значна частина листів, звітів, рапортів на рівні гміни надсилалися у Збараж польською, українською мовами, «суржиком» [12; 13].

Аналіз компетенцій органів управління Збараським повітом дає нам підставу поділити їх на дві групи: цивільні та судово-поліцейські. До перших відносимо установи виконавчої гілки влади та самоврядування, зокрема, посади начальників повіту і гмін (війтів), тимчасовий штаб управління при начальнику повіту, гмінні управління, магістрат, «уряд громади» тощо. Суди різних рівнів (повітового та гмінного) класифікуємо як судово-поліцейські органи влади.

Наказом тернопільського губернатора від 1 вересня 1914 р. начальником Збараського повіту призначено Конашевича (без згадки імені – примітка автора). Останній перебував безпосередньо в підпорядкуванні тернопільського губернатора. До обов'язків начальника Збараського повіту належав нагляд за точним виконанням розпоряджень влади, збереження порядку та безпеки в довіреній йому адміністративній одиниці. Враховуючи окупаційний характер нової влади, основною функцією начальника повіту стала охорона шляхів сполучення та телеграфів, забезпечення потреб армії, допомога в повіті органам і чиновникам управління, нормалізація відносин між російськими військовими та місцевим населенням. Для реалізації зазначеної мети начальник повіту оперував широким спектром повноважень, до яких відносимо керування поліцією повіту та земськими «стражами», право на проведення обшуків у будь-яких приміщеннях, арешт майна та окремих осіб. Для наведення порядку, на прохання начальника повіту, передбачалося втручання військових з фронту. За добросовісне виконання обов'язків начальник повіту отримував річну зарплатню в розмірі 1650 крб. [10, арк. 91 зв., 92, 92 зв.].

Згідно з «Временним положенієм обь управленіи областями Австро-Венгрии, занятыми по праву войны» (далі – «Временное положение...» – примітка автора) від 19 серпня 1914 р., у Збаражі почав діяти тимчасовий штаб управління начальника повіту [10, арк. 92 зв.]. Аналіз компетенції та діяльності згаданого органу доводять його окупаційний характер. Створений як орган адміністративного управління, він мав забезпечувати безпеку та порядок у повіті, потреби фронту, співіснування військових частин та мирного населення, чітке виконання розпоряджень влади, для чого окремим представникам апарату надавався широкий спектр прав (до прикладу, начальник повіту володів правом обшуку приміщень, арешту майна і окремих осіб) [10, арк. 91]. Таким чином, тимчасовому штабу управління начальника повіту належала вся повнота виконавчої влади в адміністративній одиниці.

Виходячи зі сказаного, виділяємо наступні напрямки в діяльності цього органу: політичний, поліцейський, господарсько-фінансовий, санітарно-епідеміологічний. Політична складова включала в себе запровадження порядків окупаційного режиму, зокрема, конфіскацію австрійського державного майна, російських органів управління, податкової системи, роботу з кадрами, введення російської мови в діловодстві. Поліцейський напрямок представлений боротьбою з безладом, злочинністю, дезертирством, шпигунством, антиросійською діяльністю (справи про вбивство російського солдата, насмішкою над російськими грішми), місцевими просвітницькими організаціями національного характеру («Просвіта», «Школа людова»), вивезенням неблагонадійних на територію Російської імперії.

Господарсько-фінансова діяльність втілювалася через впровадженням нової грошової одиниці, фінансові розрахунки та виплати, контроль сільськогосподарського, промислового та торгівельного життя краю, забезпечення потреб фронту, санітарно-епідемічна – аналіз медицини та епідемічного стану в краї, створення лікарні та профілактичні дії тощо.

До складу тимчасового штабу управління входили: начальник повіту, два його помічники, секретар, перекладач, діловоди з помічниками, писарі, урядники та стражники [10, арк. 92 зв.]. Згідно зі статтею 43 «Временного положенія...» «для содыства уьздному начальнику, по управленію уьздомь, при немь состоятъ два помощника: по административной и полицейской частямь» (цитуються мовою оригіналу – примітка автора) [10, арк. 92]. На посаду помічника начальника Збараського повіту з адміністративно-господарської частини в 1914 р.

призначено Петра Колеснікова, колишнього чиновника Чернігівської губернії [14, арк. 50]. Останній мав, у випадку тимчасової відсутності начальника повіту, виконувати його обов'язки. Щодо іншого помічника (помічник начальника повіту з поліцейської частини або начальник земської стражі – примітка автора) то на цю посаду призначено Леоніда Белевцова [14, арк. 50]. Аналогічно П. Колеснікову він був колишнім російським чиновником з Воронежської губернії. До його обов'язків входила реалізація виконавчо-поліцейської функції в згаданому повіті. У цілому помічника начальника повіту з поліцейської частини можна прирівняти до губернської посади поліцмейстера [4].

Обов'язковими умовами прийняття зазначених осіб на їх посади виступали: православне віросповідання, наявність освіти та чиновницька служба на території Російської імперії [14, арк. 50]. Щодо річної зарплатні, згаданих чиновників, то вона становила 1100 крб. [10, арк. 92 зв.].

Секретарем при управлінні начальника повіту призначено колишнього працівника Городненського повітового поліцейського управління, колезького реєстратора Саву Кеню [14, арк. 9, 10]. На нову посаду він прибув з території Російської імперії, про що свідчить видане йому свідоцтво Міністерства внутрішніх справ Чернігівської області. Саме цей документ став підставою для прийняття С. Кені 8 вересня 1914 р. начальником повіту в чині секретаря [14, арк. 9, 10]. За службу він отримував річну зарплату в розмірі 770 крб. Аналогічною була сума виплат перекладачу та діловоду при тимчасовому штабі управління [10, арк. 92 зв.].

У зв'язку з тим, що частина новоприбулих російських чиновників не володіла українською, польською та німецькою мовами, виникла потреба в наявності при управлінні начальника повіту посади перекладача. Від останнього вимагалось хороше знання усної мови та письма – для перекладу та уніфікації документації. 5 вересня 1914 р., згідно з постановою начальника Збаразького повіту, на цю посаду прийнято жителя с. Познанки-Гнилої Скалатського повіту Павла Василюка [14, арк. 2, 3]. Проте, через два місяці, а саме 23 жовтня поточного року, він був замінений жителем с. Черніховці Збаразького повіту Михайлом Цебринським [14, арк. 36]. Аналіз постанов начальника повіту дає підстави нам припустити, що це спричинене потребою знайти благонадійнішого чиновника.

При тимчасовому штабі передбачалося дві посади діловода [10, арк. 92 зв.]. На одну з них 5 вересня 1914 р. прийнято дворянина Івана Черномор-Задреновського [14, арк. 4, 5]. Обов'язковими вимогами до кандидата виступили наявність освіти, знання канцелярської справи, також згадана особа перевірялася на благонадійність та судимість. Іншу посаду діловода з 12 вересня 1914 р. зайнято титулярним радником Петром Зінченко [14, арк. 11, 12]. Останній був особисто відомий начальнику повіту і до власного прохання про прийняття на посаду додав атестат зрілості та свідоцтво про відсутність судимості.

До кожного з діловодів прикріплено по одному помічнику [10, арк. 92 зв.]. Впродовж першого року існування тимчасового штабу на цю посаду постановою начальника повіту прийнято трьох чиновників: з 18 вересня – чиновника Збаразької прикордонної застави та губернського секретаря Івана Іскру, 8 жовтня – воєнного чиновника Антона Гризовського, а 8 листопада – київського міщанина Миколу Гавриленка [14, арк. 25, 30, 31, 47]. Річна заробітна плата згаданих чиновників становила 495 крб. [10, арк. 92 зв.].

До інших посад при тимчасовому штабі управління начальника повіту відносимо: 4 писарів (вищого і середнього окладу), 5 урядників та 25 стражників. Заробітна плата згаданих чинів значно відрізнялася: писарі вищого окладу отримували – 108 крб., нижчого – 72; урядники – 720, стражники – 540 [10, арк. 92 зв.]. На жаль, документація зберегла лише прізвища окремих стражників: Стельмаха, Парицького, Ширая і Дем'яненка (дані за 22 вересня 1914 р. – примітка автора) [14, арк. 27].

Усі чиновники тимчасового штабу управління начальника повіту користувалися широким спектром пільг та привілеїв. Крім вищої на ранг зарплати вони отримували так звані «квартирні» або «столові» гроші на додаткові витрати, окремі щомісячні виплати здійснювалися на виконання канцелярської справи, утримання коней тощо. За усіма чиновниками, що виїхали з території Російської імперії, зберігалось попереднє довоєнне місце служби [10, арк. 92 зв.].

Поряд з тимчасовим штабом у Збаражі продовжував діяти магістрат міста (у документах також зустрічаємо термін «гміна Збараж» – примітка автора) [8, арк. 30 зв.]. До функцій останнього

входило ведення управління та підтримання порядку в населеному пункті. Більш детально про діяльність органу судимо з переліку внутрішніх витрат, вміщеному в «Свьдніе о Гминахъ Збаражского Уъзда» (цитуються мовою оригіналу) [8, арк. 30 зворот]. До обов'язків магістрату відносимо утримання на державній платні інспектора поліції, канцелярського помічника, лікаря, повивальну бабку, ветеринара, доглядача худоби, інспектора поліції, канцелярського помічника та деяких майстрів; утримання порядку в місті, нормального стану доріг, тротуарів, колодязів, освітлення міста та безпосередньо приміщення магістрату, обігріву важливих споруд міста; пожежна безпека; підтримання і лікування бідних та калік [8, арк. 30 зворот].

Зі сказаного випливає, що магістрат виступав органом міського самоврядування. Водночас, факт призначення деяких посадових осіб, підзвітність начальнику повіту, наводить нас на думку, що він втратив з приходом російської окупаційної адміністрації деякі права самоврядування і став залежний від виконавчої гілки влади.

Установу очолював бурмістр. У 1914 р. на цю посаду «начальником губернії» (тернопільський губернатор – примітка автора) призначено поляка за національністю Едмунда Топпергера. Заступником останнього став вибраний шляхом голосування поляк Петро Дворжанський, що перебував на цій посаді з 1890 р. Дві інші ключові посади (секретаря та казначея) залишалися вакантними [8, арк. 30 зв.].

Найнижчою ланкою управління в повіті, що безпосередньо підпорядковувалася начальнику повіту та тимчасовому штабу, стали начальник гміни та його управління, в складі заступника, касира та писаря [8; 9; 13]. До обов'язків останніх відносимо вирішення справ містечка чи села з прилеглими до них територіями, виконання розпоряджень начальника повіту та тимчасового штабу, підтримання порядку, збір податку та допомоги на фронт тощо.

Спірною є назва посади начальника гміни, оскільки в повітовій документації натрапляли на декілька тотожних в цьому відношенні термінів. Зокрема, «війт», «начальник гміни» та «начальник громади» [13]. Причину такого різноманіття в означеннях вбачаємо в неспішності російської влади у проведенні кадрових змін в управлінні селами і містечками.

Упродовж 1914 – 1915 рр. в гмінах головували довоєнні місцеві кадри. Останні не призначалися і не змінювалися з центру, а обиралися шляхом голосування в селі чи містечку [13]. На наш погляд, це спричинене прагненням окупаційної влади знайти порозуміння з місцевим населенням. Водночас, 31 жовтня 1914 р. тернопільський губернатор з метою кращого контролю справ на місцях у воєнний час, видав припис з вимогою подати йому списки чиновників, які працюють у гмінах [8; 9].

Містечка та села зберегли елементи самоврядування. Про це свідчить процес обиравання начальника громади та суддів шляхом голосування, а також листування гмін з начальником повіту, де не рідко зустрічаємо підписи «громада», «уряд громадський», «начальство громади», «зверхність гміни» тощо [13].

Судова система існувала на двох рівнях: повітовому та гмінному. На території повіту діяло два повітові суди: у Збаражі та Новому Селі [13]. Крім власне судових, вони вирішували і деякі позасудові справи: збереження межових книг та планів, проведення ревізій повітового казначейства, брали участь (разом з поліцією) у виконанні судових рішень [7].

Досить важко виділити постійний склад повітового суду. Останній у м. Збаражі представлений наступними чинами: суддя, офіційний представник, канцелярист, три канцелярські працівники, казначей, розсильний та прокурор [13, арк. 66, 67]. Водночас до повітового суду в Новому Селі входили: суддя, офіційний представник, ексектор, в'язничний наглядач та розсильний [13, арк. 68]. Причину такої не точності вбачаємо у відсутності законодавчої основи, щоб обумовлювала особливості функціонування судової системи.

На посаду повітового судді в м. Збаражі згідно з наказом тернопільського губернатора від 14 листопада 1914 р., призначено судового радника Любомира Островського [13, арк. 49]. Водночас значна частина колишніх австрійських кадрів залишилася в складі збараського та новосільського повітового судів. Зокрема, на кінець листопада 1914 р. в складі збараського повітового суду працювали: Лерберь Маврикій (суддя), Шпрингер Іван (офіційний представник), Гранковський Михайло (канцелярист), Яворський Станіслав, Цурковські Іван та Фома (канцелярські працівники), Гардецький Антон (казначей), Шубер Мартин (розсильний), Тищинський Щанські (прокурор) [13, арк. 66, 67]. В аналогічний час на службі в повітовому суді

в Новому Селі перебували Билинський Купріян (суддя), Мартинюк Конрат (офіційний представний), Онофер Іван (екзекутор), Романович Михайло (в'язничний наглядач), Стокрацький Петро (розсильний) [13, арк. 68].

Досить важко точно виділити склад та компетенцію суду на рівні гміни, оскільки більшість з його працівників представлені малоосвіченою верствою, а конкретних наказів чи розпоряджень щодо їх діяльності на рівні повіту та губернії не знаходимо. Найбільш точно відображено учасників місцевого суду в зверненні жителів с. Синава. Останній складався з 4 суддів, 1 керуючого та писаря, котрі обиралися місцевим населенням [13, арк. 45]. На нашу думку, в компетенцію гмінних судів входило вирішення місцевих, незначних справ (земельні суперечки, малі крадіжки тощо).

Таким чином, в управлінні Збараським повітом влада опиралася передусім на власні кадри. Ключові посади в повітовому управлінні посіли новоприбулі російські чиновники. Лише незначні за компетенцією чини займали попередні австрійські кадри (українці, поляки, євреї та німці). Мовою діловодства стала російська. Серйозними проблемами нового керівництва були низький рівень освіченості та моральних якостей чиновників.

Управління повітом здійснювалося виконавчою окупаційною адміністрацією, представленою посадами начальника повіту та тимчасового штабу управління. До компетенції останніх входило забезпечення безпеки та порядку в повіті, потреб фронту, співіснування військових частин та мирного населення, чітке виконання розпоряджень влади тощо. Найнижчою ланкою в керуванні повітом став начальник гміни з власним управлінням.

Незважаючи на воєнний стан, у Збараському повіті збережено органи самоврядування, а саме магістрат та «уряд» громади. Судова система була представлена судами двох рівнів: повітового та гмінного, що відрізнялися між собою рівнем компетенції та складом чиновників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грибовский В. М. Государственное устройство и управление Российской Империи (из лекций по русскому государственному и административному праву) / В. М. Грабовський. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://constitution.garant.ru/science-work/pre-revolutionar/5167422/>
2. Велика війна 1914 – 1918 рр. і Україна. У двох книгах. Книга 1. Історичні нариси. – К.: ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2014. – 784 с.
3. Знаки различия силовых и гражданских структур России, СССР и РФ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oposuu.com/ranks.htm>
4. Малиновський В. Я. Державне управління: Навчальний посібник. / В. Я. Малиновський. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/pidrychnuku/derj-upr/492-malinovski.html>
5. Скочиляс І. Борщівський повіт в роки Першої світової війни. / І. Скочиляс // Літопис Борщівщини. – Борщів, 1993. – Випуск четвертий. – С. 14 – 31.
6. Табель о рангах. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/tabel.htm>
7. Шемшученко Ю. С. Юридична енциклопедія. / Ю. С. Шемшученко. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://leksika.com.ua/legal/>
8. Державний архів Тернопільської області (далі Держархів Тернопільської обл.), ф. 322, оп. 1, спр. 58, 314 арк.
9. Держархів Тернопільської обл., ф. 322, оп. 1, спр. 59, 294 арк.
10. Там само, ф. 370, оп. 1, спр. 1а, 113 арк.
11. Там само, ф. 370, оп. 1, спр. 421, 53 арк.
12. Там само, ф. 370, оп. 1, спр. 422, 21 арк.
13. Там само, ф. 370, оп. 1, спр. 423, 69 арк.
14. Там само, ф. 370, оп. 1, спр. 424, 60 арк.